

Samfundets systemer – et paradoksalt multivers

Niklas Luhmann, 2016

Samfundets samfund

Hans Reitzels Forlag, København

927 sider, 400 kr.

Anmeldt af Lars Lyby, ph.d.-stipendiat ved Universitetet i Bergen/ IRIS

I store dele af verden er Niklas Luhmann fortsat mere berømt for sit sindrige kartotek, 'zettelkasten,' end for sit omfattende bidrag til socialteorien. Ved sociologens død i 1998 talte det massive arkiv mere end 100.000 separate referencer, som alle var sirligt nedskrevet i hånden gennem fyrre års forskningsvirksomhed, på små, efterhånden gulnede kort. Ved brug af den kodificeringsmaskine, der voksede ud af dette arkivs massive kildeomfang, skulle Luhmann gennem sine mange artikler og bøger komme til at udklække helt andre mennesker, organisationer og samfund, end dem vi har lært at kende, både i samfundet og i videnskaberne om det. *Samfundets samfund*, som Luhmann akkurat nåede at færdiggøre før sin død, er i sig selv et slags fortættet, hyperfertil kartotek, der demonterer en række af samfundsvidenskabens elementære begrebsdannelser og samtidigt tilbyder en radikalt ny udlægning af den samfundsmæssige tilstand, vi som oftest betegner som moderne.

Luhmann har hentet sin indgangsbøn til værket fra én af aksiomerne i Spinozas *Etik*: "Det, der ikke kan begribes ved noget andet, må begribes ved sig selv". Aksiomet peger både mod det begreb om samfundet, der ligger til grund for Luhmanns systemteori, og det sociologiske reservoir af analytiske figurer og begreber, som er indrettet til at forfølge dette samfunds systemudfoldelser, der præsenteres i bogen. Luhmanns hovedværk folder sig således ud langs to akser, dels et evolutionært narrativ om samfundets tiltagende kompleksitet (dels kap. 2, 4 og 5) og dels et iagttagelsesprogram og en diagnose af dette samfund, vel at mærke uden moralske præfikser om det gode og onde (samtlige kapitler). Det evolutionære narrativ, som er baseret på en massiv syntetisering af primærkilder, handler om udviklingen fra det, Luhmann betegner som tidligere samfunds segmentære og stratifikatoriske opbygning til vor tids funktionelt differentierede samfund. Det segmentære samfund, der rækker

tilbage til forhistorisk tid, er organiseret på baggrund af slægtskab og territorie. Det bliver gradvis afløst af en stratifikatorisk differentiering, der i perioden fra middelalderen til den tidlige modernitet kendetegnes af en gennemgribende rangorden. Hierarkiske forskelle opstår som grundlag for den sociale orden, hvor mennesker fødes ind i et strengt anordnet skæbnefællesskab, hvori ens livsforløb forbliver tæt knyttet til det sociale strata, man tildeles, hvad enten man er adelig, bonde eller filosof. Denne rangordning afmattes efterhånden ved fremvæksten af det funktionelt differentierede samfund, hvilket indebærer at lagdelingen forvitrer som overgribende organiseringsprincip, men består til dels som adgangsprivilegerende mekanisme i fordeling af f.eks. rigdom eller 'livskvalitet.'

Det funktionelt differentierede samfund

Man kan tale om funktionel differentiering, fordi den indre samfundsmæssige systemdifferentiering når ud til og virkeliggøres i så store og forskellige dele af samfundet, bl.a. i massemedier, ret, politik, økonomi, kærlighed, kunst, videnskab og pædagogik.

Ægteskabet intimiseres, barnet pædagogiseres og kunsten begynder at (gen)skabe verden i *sit* billede. Domæner løsrives på tværs af samfundet, og systemer dannes, der nu begynder at reflektere over sig selv på en måde, der også danner selve grundlaget for deres operationer. Det sker igennem en dobbeltspændt bevægelse, der på den ene side lader disse systemer med universelle forventninger til alt, hvad de fæster deres blik på - i det videnskabelige system kan udsagnene i denne anmeldelse iagttages som sande eller falske (er de nu i overensstemmelse med systemteorien?), medens de i kærlighedssystemet kan elskes eller ikke elskes (Luhmann vækker ofte stærke følelser!).

På den anden side forbliver hvert enkelt system kun selektivt påvirket af alle mulige krav og hensyn, der ellers flourer i samfundet, således at systemerne forbliver specificeret i sine iagttagelser af omverden. Retssystemet kan for eksempel hindre et forskningsprojekt i at fortsætte, hvis det bryder med loven, men retten kan ikke tilbagevise forskningsresultater som falske. Videnskaben kan ligeledes ikke producere sandheder for et politisk system på trods af eventuelle politisk motiverede bevillinger til forskningen. I stedet bliver forskningen, i form af rapporter om klimaforandringer eller stigende arbejdsløshed, ofte genstand for politiske kampe mellem opposition og regering. Den samme genstand vil ændre både problemkarakter og aktualitet, afhængigt af hvorfra den iagttages, men den kan ikke selv formulere sit problem. De forurened verdenshav forbliver tavse.

Netop differentieringen af systemer indebærer, at alt hvad der gøres til genstand for et systems iagttagelser (f.eks. politikens tematisering af videnskab som grundlag for politiske beslutninger), forbliver bundet til én systemspecifik kode, der ikke kan overtages eller lader sig overføre til andre dele af samfundet. Det hænger også sammen med, at der ikke findes nogen rangorden mellem de forskellige systemer. Det politiske

system har således hverken større eller mindre indflydelse på samfundsudviklingen end kunstsystemet, og det økonomiske system kan ikke sætte betingelser for andre systemers operationer. Der findes dermed heller ingen privilegerede positioner, hvorfra hele samfundet kan organiseres, udvikles eller kontrolleres. Denne udvikling af et funktionelt differentieret samfund, af Luhmann beskrevet som ”ekstremt usandsynlig,” (s. 565) er ikke frembragt af nogen enkeltstående samfundskraft som f.eks. demokrati eller ’civilisation,’ men skrider planløst frem på forskellige tidspunkter og i forskellige dele af Europa.

En yderligere konsekvens af differentieringen er, at hvert enkelt system producerer sin egen interne omverden, hvilket gør det umuligt – også for sociologien – at finde frem til én samlet repræsentation af samfundet. Der findes ikke én enkelt normativ inderside af samfundet som f.eks. kapitalisme, lige så lidt som der kun findes én yderside. Til gengæld er der en stadig ’dirren’ mellem forskellige funktionssystemer og deres vekslende omverdensbetingelser, hvori mange af det moderne samfunds problemer iflg. Luhmann udspiller sig. Økologiske trusler kan f.eks. i det politiske system blive omsat til en beslutning om at reducere udslip eller ved at investere i problemløsningsambitioner i videnskaben (som leverandør af stadig nye risikoprospekter eller teknologisk innovation). I det økonomiske system kan de samme økologiske trusler til gengæld iagttages som en udgiftsbyrde, hvorved en politisk beslutning om at øge beskatningen på flytransport fører til, at kabinepersonalet i stedet hyres ind fra et land med lavere løn eller lignende. Alternativt kan truslerne naturligvis også iagttages som en potentiel indtægtskilde gennem tiltagende investeringsparathed i ’grøn omstilling.’ Vores samfund er således en genstridig genstand at skulle styre, fordi sådanne problemer (som klimaændringer) ikke kan allokeres til en universel problemløsningskapacitet (som politik ofte tilskrives), men vil optræde forskelligt henover det multivers af logikker, der konstituerer samfundets samfund.

En sociologi på samfundets inderside

Når samfundet og beskrivelsen af det altså ikke kan bestå af andre genstande end dem, der byder sig til i samfundet, betyder det, at sociologen ikke kan stille sig på ydersiden af samfundet og belave sig på kritiske domfældelser af sit genstandsfelt (altså samfundet). I stedet må samfundsvidenskaberne begynde at iagttage sig selv som en del af den genstand, der analyseres – altså som en selvbeskrivelse af samfundet i samfundet. Det er bl.a. med udgangspunkt i denne enkle, men helt afgørende pointe, at Luhmann formulerer sin standhaftige videnskabskritik. For det første er alt for store dele af samfundsvidenskaben fortsat svøbt ind i en ”gammeleuropæisk semantik,” (s. 708) der rækker tilbage til antikken og som ikke lader sig kalibrere til vor tids samfund. Samfundet, som sociologiens helt elementære genstand, lider under flere fejlslutninger i denne semantiske arv. De groveste misforståelser består ifølge Luhmann i, at samfundet er befolket af mennesker og kan territorialt afgrænses.

For det andet har sociologien haft en skæbnesvanger succes som 'krisevidenskab' (s. 891). Frankfurterskolen er toneangivende for den teoriudvikling, der groft sagt imprægnerer samfundet på en måde, der afstøder empirien mere end den formår at suge den til sig. Det fører blandt andet til, at der gribes efter afvigelser fra idealtilstande (hos f.eks. Jürgen Habermas og Axel Honneth) i stedet for at begribe det samfund, vi reelt er stillet overfor.

Forkærlighed for paradokset

Da Luhmann i begyndelsen af 1960'erne tager fat på opgaven med at formulere en radikalt ny teori om samfundet, sker det uden særlig skelnen til de sociologiske "klassikere" (som Max Weber og Emilie Durkheim) eller med ambitioner om at indtage en position i de stridigheder med positivismestriden som ét omdrejningspunkt hærger sociologien efter Anden Verdenskrig. I stedet er den teori, han skulle komme til at bruge hele sin karriere på at færdiggøre, og som her endelig foreligger på dansk, inspireret og irriteret af en lang række forskellige discipliner som logik, biologi, semiotik og ikke mindst kybernetik. Med lån fra disse discipliner beskrives samfundets dynamiske virkningsforhold via nøglebegreber som kommunikation, autopoiesis, operativ lukning, selvorganisering, emergens, kontingens, interpenetration og støj. Dermed er Luhmanns begrebsapparat i mindre omfang trimmet af et traditionelt sociologisk sprog, og for læsere, der ikke er bekendte med Luhmanns særegne begrebsbrug og teoretiske forkærlighed for paradokset, kan *Samfundets samfund* i første omgang fortone sig som et abstrakt og utilgængelig værk. Luhmann pålægger i stedet ofte læseren selv arbejdet med at konkretisere de abstraktioner, der tilbydes, og som (evig tålmodig) læser bliver man sat i en tilstand af uro, fordi de analytiske åbninger mod samfundet er så mange og perspektivrige. Luhmann vender bl.a. begreber som risiko, inklusion og økologi på hovedet, men *Samfundets samfund* er ikke en bog i den sociologiske tradition for sådan-hænger-det-egentligt-sammen. Hans fyndige, anti-sværmeriske analyser giver os ingen svar på, hvorfor vi er ulykkelige og i det ubevidste underlagt markedets dominans, eller hvorfor staten producerer mere ulighed, end den formår at udligne. Her er ingen 'instant gratification,' der kan omsættes til elendighedsmassage i offentligheden. Det, Luhmann i stedet tilbyder samfundsvidenskaben, er en mulighed for at kildre og pirke i de følsomheder, samfundet har påført sig selv, men uden at tilbyde nogen smertelindring i form af kritik, håb eller handlingsanvisninger. For de læsere, for hvem Luhmann er et nyt bekendtskab, anbefales det at supplere læsningen med Luhmanns egen *Indføring i systemteorien* (udg. på forlaget Unge Pædagoger).

Samfundets samfund har en spændvidde og et teoretisk ambitionsniveau, der placerer værket blandt de største i samfundsvidenskaben ved siden af bidrag som *Kapitalen* af Karl Marx, *Om den sociale arbejdsdeling* af Emile Durkheim, *The Civilising Process* af Norbert Elias og *Ordene og tingene* af Michel Foucault.

Gorm Harste bidrager med et instruktivt forord til oversættelsen, der er blevet kyndig varetaget af Erik Pedersen.